

Kitap İndeksleri Book Indexing

Meral ALAKUŞ*

Öz

Bu makale, bilinen en eski indeksler olan kitap indekslerini değişik açılardan inceliyor. Dergi indeksleri ve veri tabanları indeksleri sürekliliği olan projelerdir. Oysa kitap indekslerinin özgün yapıları, ayrıca her kitap indeksinin kendi çerçevesi içinde bir bütün olarak diğer kitaplardan da farklı olması, onları diğer indekslerden farklı yapar. Kitap indekslerinin hazırlanması, indeks türleri (konu başlıklarına ve özel isimlere göre olmak üzere); sentez yöntemi ve analitik yöntem; ve biçemlerine göre indeksler (içerlek satır ve akışkan satır olmak üzere) anlatılıyor. Makalenin sonu da indekslerin hazırlanmasında önemli bazı kurallar veriliyor.

Anahtar sözcükler: Kitap indeksleri, İndeksleme, Konu indeksleri.

Abstract

This article is a review of Book Indexes from a variety of points, which are in fact the oldest indexes used in the world. They are different than journal indexes and database indexes which are ongoing projects. Book indexes, on the other hand, are unique in their own frameworks, as each one is a completed and finished unit. Construction of book indexes, types of indexes (according to subject headings and proper names), synthesis and analytic methods; and formats of indexes (indented and run-in formats) are described. There is a list of important conventions relating to book indexes at the end of the article.

Keywords: Book indexing, Indexing, Subject indexes.

Giriş

Kitap indeksleri, en eski indeks türlerinden olup, başlangıcı Roma dönemine kadar uzanır. O dönemlerde kütüphanelerdeki papirüs rulolarına etiketler iliştilerilerek üzerlerine kitabın başlığı, bazen de yazarın adı yazılıyordu. Böylece raflarda dizilen papirüs rulolarının ne oldukları bu etiketlerden

*M.Sc. IKM Information & Knowledge Management Consultancy, Halifax, N.S. Kanada. (meral_alakus@yahoo.ca).

anlaşıyordu. Daha sonraları, M.S. birinci yüzyılda, indeks sözcüğünün anlamı biraz daha genişleyerek, yalnızca başlık ve yazarların bir dökümü olmaktan çıkıp, kitapların "içindekiler" sayfasının veya kitap bölümlerinin bir listesi şeklinde verilmeye başlandı. Hatta bazen bunlara özetler ve konular hakkında kısa bilgiler de ekleniyordu. Böylece bibliyografyalar ve kitap katalogları oluşmaya başlamış oldu (American Society of Indexers, 2005^{*}).

Ancak 1450'li yıllarda, matbaanın keşfinden ve aynı kitaptan çok sayıda basılmasından sonra, bugün bildiğimiz anlamda kitap indeksleri ortaya çıktı ve özellikle kaynak kitaplar için uygulandı. Son yıllarda kullanımı giderek yaygınlaşan ve daha çok önem kazanan indeksler, kitapların yanı sıra çok farklı yerlerde de kullanılmakta ve giderek yaygınlaşan kullanımı nedeniyle İnternet'in indekslenmesi sorunları üzerinde tartışılmaktadır. İndeksler belirli bir bilgiyi kolaylıkla bulmaya yarayan araçlardır ve değişik bilgi ve belgeleri belli bir düzen içinde okurlara ve araştırmacılara sunarlar. Genel olarak indeksler anahtar sözcükler ya da konu başlıklarından oluşmakla birlikte, farklı ortamlarda ve değişik amaçlarla dizinlenen verilere ve bilgilere erişmek için özel adlar, kitap başlıkları, formüller, rapor numaraları, telefon rehberleri, seri adları/numaraları ile kimlik, vergi veya sosyal sigorta numaraları da indeks öğeleri olabilir. Bu öğeler, alfabetik veya sayısal olarak düzenlenebilir.

Kitap indeksleri kitabın içindeki önemli isimleri, kavramları ve terimleri, metnin içindeki düzenden çıkararak, okurun bu isimlere ve fikirlere kolayca erişim sağlayabilmesi için belli bir düzen içinde okura sunar. Kitap indeksi kitabın içindeki bilgilerin bütününe tekrarlamaz, ancak okurları belirli bilgilerin yer aldığı ve tartışıldığı noktalara yönlendirir. İndekslerin genellikle kitapların en arkasına yerleştirilmesi tercih edilir. İyi bir indeks, kitabın metnini en iyi şekilde yansıtır ve bunu okurların görüşlerini göz önünde tutarak yapar – İndeksçi kullandığı konu başlıklarını, konu hakkındaki bilgisi yazarın bilgisinden daha az olan okurlara yardımcı olacak biçimde seçer (Osgood, 2005).

Kitap İndeksleri Hazırlanması

Kitap indeksleriyle diğerleri arasındaki en önemli fark, her bir kitabın indeksinin kitabın kendisi kadar eşsiz, tek ve özgün bir yapıt olmasıdır. Kitap nasıl başlı başına bir bütündür, o kitabın indeksinin de kendi çerçevesi içinde bütünlüğü vardır, başka hiçbir indekse benzemez ve bir başka amaçla kullanılamaz. Yalnızca o kitapla birlikte kullanılır ve ancak kitabın yeni basımı yapılırsa yeniden hazırlanır. Bu anlamda kitap indeksleri, diğer indekslerden daha bireysel yapıtlardır ve çoğunlukla tek kişi tarafından oluşturur. Bir anlamda indeksçisi yaptığı dizinden sorumlu olarak kendi kurallarını ve

^{*} Hans Wellisch's *Indexing from A to Z*. H.W. Wilson Co., 1991. (pp. 164-166) American Society of Indexers sitesinden erişildi: <http://www.asindexing.org/site/history.shtml>

çalışma planını uygular. Oysa diğer tür (örneğin süreli yayın veya veri tabanları indeksleri gibi) indeksler genellikle bir ekip tarafından uzun sürelerde geliştirilir ve sürekliliği vardır. (Cleveland ve Cleveland, 2001, s. 138).

Her hangi bir kitap, dergi ve belgelere erişim sağlamak amacıyla yapılacak indekslerde önce metin okunarak analiz edilir ve daha sonra anahtar sözcükler/konu başlıkları verilerek indekslenir.

Kitap indeksleri, diğer indeks türleri gibi insanlar tarafından veya makine-lerce hazırlanır:

- Makinelerle, daha doğrusu bilgisayarlarla, yapılan indeksler kitabın (veya derginin) konusunu tam olarak yansıtamayabilir. Belirli sözcükler, önemli veya önemsiz de olsa, analiz edilmeden genellikle gelişigüzel seçilir. Örneğin, konu başlığı olarak kullanılan bir sözcük kitabın bir başka sayfasında önemsiz bir konumda kullanılmış olabilir. Bazen yazar aynı sözcüğü çok sık ve gereksiz yere tekrarlamış olabilir. Makine bunu fark etmez ve bir indeks ögesi olarak seçer, okuyucuyu yanıltıcı biçimde bu sayfalara yönlendirir. Kitabın konusuna katkıda bulunmayan bu tür sözcüklerin/terimlerin indeksde yer almasına gerek yoktur. Bu duruma genelde Türkiye’de basılan kitaplarda uygulanan isim indeksleri örnek verilebilir. Ayrıca, kitap içinde rastlantı sonucu adı geçmiş olan ve kitabın bütününe hiçbir katkısı olmayan isimlerin de sadece büyük harflerle yazılmış olması nedeniyle indekste yer almaması gerekir. Bunlar büyük olasılıkla bilgisayar dökümleri olarak hazırlanmış indekslerdir.
- İnsanlar tarafından hazırlanan indeksler, genellikle konuyu bilen (uzman) indeksçiler, zaman zaman da yazarlarca yapılır. Kitabın yazarı her ne kadar kendi konusunu iyi bilse de, indeksleme kuralları hakkında bilgisi yoksa başarılı olamaz. İndeksçiler, indeks hazırlama yöntemlerini iyi bilir, kitaba yazardan daha objektif bakabilir ve önemli noktaları okuyucu kitlelerini göz önünde tutarak seçecekleri konu başlıklarıyla daha iyi ifade edebilirler.

Kitap indekslerinin temel amacı, kitaptaki anlamlı bilgiye kolay erişim sağlamaktır. İndeksçi kitabı analiz ettikten sonra konular için hangi sözcüklerden giriş yapması gerektiğine karar vermelidir. Bilgi, mantık ve akıl ürünü olan indekslerin hazırlanması için insanın ussal/zihinsel katkısına gerek vardır. İyi bir indeksçi, öncelikle konuyu iyi kavramalı ve yazarın kitabı yazmaktaki amacını anlamalıdır. Kural olarak indeksçi bir kitabı dizinlerken kafasında üç ayrı harita oluşturmalıdır:

- Konu haritası
- Konu düzeyi haritası
- Kullanıcıların/araştırmacıların zihinsel alışkanlıkları (Meyers, 2005).

İndeksçilerin, analiz edecekleri ve indeksleyecekleri kitapların konu ve kapsamını iyi anlamaları gerekir. Bu nedenle kitap önce muhakkak okunmalı ve yukarıda belirtilen noktalardan değerlendirilmelidir. Aksi bir durumda indeks için seçilecek olan konu başlıkları yanıltıcı olur ve iyi bir indeks ortaya çıkmaz. Hukuk, Tıp, Fen bilimleri, Sosyal bilimler, Sanat gibi alanlardaki kitapların, bu konulara yakın alanlardan uzmanlar tarafından dizinlenmesi önerilir. Kitapta ele alınan konunun düzeyi de indeksçi tarafından değerlendirilmesi gerekli özelliklerden biridir. Yazar konuyu derinlemesine mi inceliyor, çok spesifik bir konu mu işleniyor, yoksa kitap konuya genel bir giriş midir, gibi özelliklerin indeksçi tarafından önceden incelenerek bir konu düzeyi haritası çıkarılması önemlidir. Üçüncü önemli nokta ise, kitabın kimin için yazıldığı ve kullanıcıların düzeyinin belirlenmesidir. İndeks sözcükleri veya konu başlıkları okuyucu kitlesi göz önünde bulundurularak seçilmelidir. Kitap bilim adamlarına mı hitap etmektedir, konuya yeni başlayanlara mı, öğrencilere mi, yoksa genel düzeyde halka hitap eden popüler bir yayın mıdır, gibi okuyucu özellikleri de indeksleme açısından önemli etkenlerdir.

Bir kitabın konu başlıklarının saptanıp indekslenmesi dışında, metinde geçen bütün özel adlar, yer adları, olaylar, gerekli kurum adları da tek bir alfabetik dizinde kitabın sonunda verilmelidir. Kitap indekslerinde seçilen ve kullanılan konular, isimler ve terimler yazarın kullandığı sözcüklerden oluşmalıdır. Burada bir kavramsal dizine (*thesaurus*) gerek yoktur, çünkü terimlerin denetim altına alınması kitap indeksleme işleminin doğasında mevcuttur. Yazarın kullandığı sözcükler bu denetimi sağlar. Bunların yanı sıra kitaplar (dermeler dışında) bir yazar tarafından yazıldığı için belirli bir ifade ve yazım bütünlüğünü içerir (*Indexing and abstracting*, t.y.).

Yukarıda anlatılanlara bir örnek vererek açıklayalım. Tarihçilerin Kutbu adlı kitabın bir konu indeksi yoktur. Bunun dışında, kitabın indeksinde yer alan isimlere bakılacak olursa, örneğin Melek Teyze (s. 22) ya da Ömer Ağa (s. 25) gibi kişilerin kitabın bütününe bir katkısı olmadığı görülür. Yine aynı bağlamda, Atatürk'ün adı (ss. 25-27) altında verilen sayfalara geri döndüğümüzde, bu sayfalarda Atatürk ile ilgili önemli bir bilgiye ulaşmıyorsunuz. Örneğin, "Mustafa Kemal Ankarası" tamlamasında (s. 25) Atatürk adı altında indeks girişi yapılmasına gerek yoktu. Hatta yer adları için bir indeks yapılsa bile, bu sayfa için Ankara altında bir giriş yapmaya gerek olmaz. Öte yandan Ankara şehri için (ss. 44-45) bir giriş yapılabilir, çünkü okur sayfalar da Ankara'nın belli bir dönemi hakkında o döneme tanıklık etmiş kişiden doğru bilgi edinmiş olur. Bunları bir makine elbette düşünemez, böylece bilgiye ulaşmak isteyen okurlara yanıltıcı bilgi vermiş olur. Ayrıca kitabın içinde geçen çok sayıda kurum ve üniversite adı, konferans ve toplantılar, vb. kitaba katkısı olduğu halde indekste yer almamıştır.

İndeksler okurları belirli konu başlıklarının yer aldığı sayfalara yönlendirdikleri için, ancak kitabın son prova baskılarından sonra hazırlanabilir. Kitapların bir an önce basılmasını isteyen yayınevleri, indekslerin en kısa zamanda tamamlanmasını isterler ve bu nedenle indeksçilerin çalışmaları süresince üzerlerinde daima büyük bir zaman baskısı oluşur. İndekslerin ne kadar ayrıntılı olacağı ve kaç sayfa olması gerektiği muhakkak önceden yayınevi, hatta yazar ile görüşülmelidir. Genel anlayışa göre bir indeks, kitabın tamamının %5'i kadar olmalıdır veya bir başka yaklaşıma göre her sayfaya 3-6 konu başlığı düşmelidir. Elbette bunlar konunun kapsamı, kitabın düzeyi, ayrıntısı ve kullanıcıların alışkanlıkları göz önünde tutularak en uygun biçimde yapılmalıdır.

Konu başlıklarına göre indeksleme türleri:

Konu başlıklarını indeksleme yöntemlerini *sentez* ve *analitik* olmak üzere ikiye ayrılır ve bir kitap indekslerken bu yöntemlerden biri seçilir.

- 1) *Sentez yöntemi*: Bu yöntemle birbirleriyle ilişkili olan konular genel bir konu başlığı altında, alt bölümler verilerek okura sunulur.

Antlaşmalar:	Edirne	s. 16
	Lozan	s. 43
	Paris	s. 24
	Sevr	s. 134
Savaşlar:	Ankara	s. 122
	Çaldıran	s. 89
	Çanakkale	s. 107
	Sakarya	s. 65
Sanayi:	Gıda	s. 76
	Otomotiv	s. 129
	Tarım ürünleri	s. 56
	Tekstil	s. 145

Bu örneklerden görülebileceği gibi genel konu başlıkları altında alt konular bir araya getirilmiştir. Örneğin **Antlaşmalar** altında tek tek bütün antlaşmalar verilir, fakat bazen bunlar çok uzayabilir ve izlemesi güç bir liste oluşabilir. Bunların her biri için *bkz* göndermeleri yapılması gereklidir.

Örneğin:

- Edirne Antlaşması *bkz.* Antlaşmalar, Edirne
Lozan Antlaşması *bkz.* Antlaşmalar, Lozan
Paris Antlaşması *bkz.* Antlaşmalar, Paris
Sevr Antlaşması *bkz.* Antlaşmalar, Sevr

2) *Analitik yöntem*: Bu yöntemde ise spesifik konu başlıkları altından indeks girişleri yapılır. Bu durumda tüm antlaşmalar, savaşlar, ticaret, vb. genel başlıkların alt konuları indeks içinde dağılmış olarak, ancak alfabetik bir düzen içinde yer alırlar.

Ankara Savaşı.....	s. 122
Çaldıran Savaşı	s. 89
Çanakkale Savaşı	s. 107
Edirne Antlaşması	s. 16
Gıda Sanayi	s. 76
Lozan Antlaşması	s. 43
Otomotiv Sanayi.....	s. 129
Paris Antlaşması	s. 24
Sakarya Savaşı	s. 65
Sevr Antlaşması	s.134
Tarım Ürünleri Sanayi	s. 56
Tekstil Sanayi	s. 145

Bunları birbirleriyle ilişkilendirmek için de genel konu başlıkları altına gönderme notları eklenir:

- Antlaşmalar *bkz.* Antlaşma adları altında
Sanayi *bkz.* Ürün adları altında
Savaşlar *bkz.* Savaş adları altında

Özel İsimlere göre İndeksleme

Özel isimler kişi, kurum, ve coğrafik yer adları olmak üzere üçe ayrılır. Genelde kişisel özel isim indekslerinin en kolay uygulama olduğu düşünülür, bu doğru olmakla birlikte zaman zaman ortaya çıkan durumlarla ancak deneyimli bir indeksçinin baş edebilmesi mümkündür. Örneğin isimler kitapta tam olarak verilmemiş olabilir, yanlış yazılabilir, değişik dillerde farklı yazılımlar olabilir. Bunların dışında takma adlar, ön takılar, bileşik isimler, kral-

kraliçe ve sultanlar, din adamları, unvanlar, vb. indekslemede sorunlar çıkarır (Cleveland ve Cleveland, 2001, ss.142-143).

Rousseau, J.J. - Ruso, Jan Jak - Rousseau, Jean Jacques

II. Mehmed - Mehmed II - Fatih Sultan Mehmed

Refik Halid - Halid, Refik - Karay, Refik Halid

Bu örneklerden de görüldüğü gibi, isimlerin yazılışlarında ve unvanların eklenmesinde kütüphanecilik kuralları uygulanmalı, değişik biçimlerinden temel olarak kabul edilen biçime göndermeler yapılmalıdır.

Kurum adlarında ise, en sık karşılaşılan sorun kısaltmalar olmaktadır. Genel olarak kısaltılmış şekli ile bilinen kurum adları genellikle bu haliyle dizine alınır, ancak tam adından kısaltmasına gönderme yapılır. Bunun dışında çeviri kitaplarda kullanılan kısaltmaların da Türkçeleştirilmesi gerekebilir. Bu örnekler aşağıda verilmiştir:

WHO - World Health Organization - Dünya Sağlık Teşkilatı

EU - European Union - AB - Avrupa Birliği

CHP - Cumhuriyet Halk Partisi

TÜSİAD - Türk Sanayici ve İşadamları Derneği

Yer adları ise yine ülkemizde kabul edilen standart coğrafik adlarına göre yazılmalı, değişik biçimlerinden doğru olana göndermeler yapılmalıdır.

Lozan - Lausanne

Londra - London

Gaziosmanpaşa - Gazi Osman Paşa

Şanlıurfa - Şanlı Urfa

Unutulmaması gereken bir nokta da bütün özel isimler ve bunların içinde yer alan sözcüklerin – kişi, kurum ve yer adları olmak üzere daima büyük harflerle başlamasıdır.

Yukarıda belirtilen konularda kütüphanecilik bilgileri rahatlıkla uygulanabilir. Her ne kadar indeksleme değişik konu uzmanları tarafından öğrenilerek yapılsa da, indeksçilerin kütüphanecilik mesleğinden olmaları her zaman bir avantajdır.

Bazı Kurallar

İndekslemede yüzlerce kural vardır. Aşağıda bu konuda “yapılacaklar” ve “yapılmayacaklar” üzerine seçilmiş bir demet sunulmaktadır (Cleveland ve Cleveland, 2001, ss. 146-149).

- İndeksinizi hazırlarken ne zaman ve niçin bilgisayar kullanacağını öğrenin.
- Eğer sizin için daha kolaysa, indeks kartları (7.5x12.5 cm) sistemini kullanın.
- Terimler, konu başlıkları, isimler, imla kuralları vb. sorunlarınız için başvuru kaynaklarını kullanın.
- Hangi konuların önemli, hangilerinin önemsiz olduğu konusunda bir ayırım yapın.
- Çok önemsiz noktaları indekslemeyin.
- İndeksi kullanacak kişilere uygun sözcük ve terminolojileri kullanın.
- Yazarın anlatmak istediklerini anlayarak indeks sözcüklerini ona göre seçin.
- Metinde yer almayan sözcükleri kullanırken, yazarın söylemek istediklerinin dışına çıkıp metne farklı ve özel anlamlar eklemeyin.
- Kendi alanında uzman bir okur grubuna yönelik yazılmamış kitaplarda, genel okur kitlesinin anlayacağı popüler indeks sözcükleri kullanın.
- Tek konu ve kavramları tek indeks sözcükleriyle ifade edin.
- Benzer sözcükleri tek bir indeks terimi altında toplayın ve birinden diğerine göndermeler yapın.
- Bilinen tarihi olayları bilinen adlarıyla yazın. *Çanakkale Savaşı*.
- Sıfat, zarf ve belirteçleri indeks girişi olarak tek başlarına kullanmayın.
- Alt başlık olarak kullanılacak sözcüklerin, genel konu başlığına mantıksal bir ilişkisi olmalıdır.
- Alt konu başlıklarını kolay bulunacak ve okunacak bir düzen içinde verin.
- Ana girişlerin altında sekizden fazla alt başlık kullanmamaya çalışın. Eğer bu mümkün değilse alt başlıkları birden fazla ana konu altına bölün.
- Alt başlıkları tekrar alt başlıklara bölmemeye çalışın.
- İndeks sözcüklerinin tekil ve çoğul olarak kullanılmasında istikrarlı olun.
- Kişi adlarında kısaltmalar kullanmayın.
- İki anlamlı sözcüklerde parantez içinde açıklamalar verin. *Nişan (evlilik sözü)*.

- İndekslemede en önemli bölüm konu indeksleridir, fakat kişi adları, kurum adları, yer adları ve olay adlarını göz ardı etmeyin.
- Takma adlardan gerçek adlara gönderme yapın, gerçek adları indeks ögesi olarak kullanın.
- Sayfa numaralarının doğru olduğundan emin olun, kontrol edin.
- İndeks girişlerinin tümünü tek bir alfabe altında toplayın.
- Alfabetik dizinde ya kelime-kelime ya da harf-harf dizinleme yöntemi kullanın.
- İndeksin anlamından kaybetmemesi koşuluyla, noktalama işaretlerini en aza indirgeyin.
- Okunması kolay bir indeks hazırlayın.
- Kullanılması kolay bir indeks hazırlayın.
- Normal uzunlukta bir indeks hazırlayın.
- Bilgiye erişimi zayıflatmamak koşuluyla indeksi mümkün olduğu kadar basit yapın.
- Yazılım, noktalama işaretleri ve büyük küçük harfler konusunda hataları önlemek için tekrar tekrar kontrol edin.
- İndeksi gözden geçirmek için güvendiğiniz birine rica edin.
- Yakın bir gelecekte bilgisayarların indekslemeyi otomatik olarak yapıp indeksçilere gerek kalmayacağı iddiasına inanmayın.

Kitap indeksi yapmak özel bir yetenek ister. Bu nedenle kitap indeksleri herkesin kolaylıkla yapabileceği bir iş değildir. Süreli yayın, veri tabanları ve web sayfası indeksleri çok daha farklı işlerdir ve belki de sizler için bunlar daha çekici olabilir.

Kaynakça

- Cleveland, D.B. ve Cleveland, A.B. (2001). *Introduction to indexing and abstracting* (3rd ed.). Anglewood, Col.:Libraries Unlimited, Inc.
- Indexing and abstracting: Introductory lecture. (2006). 12 Ocak 2006 tarihinde <http://www.cas.usf.edu/lis/lis6260/lectures/indexabs.htm> adresinden erişildi.*
- Information Architecture Institute. (2006). 12 Ocak 2006 tarihinde <http://iainstitute.org/library/authorPage.php?id=72&filterLanguage=> adresinden erişildi.
- Meyers, W.P. (2005). *Indexing books: Lessons in language computations. American Society of Indexers (ASI)*, 13 (2). 12 Ocak 2006 tarihinde

http://www.openicon.com/indexing_white_paper1.html adresinden erişildi.

Osgood, M. (2006). *Back words indexing*. 12 Ocak 2006 tarihinde <http://backwordsindexing.com/Intro.html> adresinden erişildi.

Weaver, C.G. (2006). Journal indexing. 12 Ocak 2006 tarihinde <http://www.cas.usf.edu/lis/lis6260/lectures/indexabs.htm> adresinden erişildi.

Wellisch, H.H. (1991). *Indexing from A to Z*. Bronx, N.Y.: H.W. Wilson. 12 Ocak 2006 tarihinde <http://www.asindexing.org/site/history.shtml> adresinden erişildi.